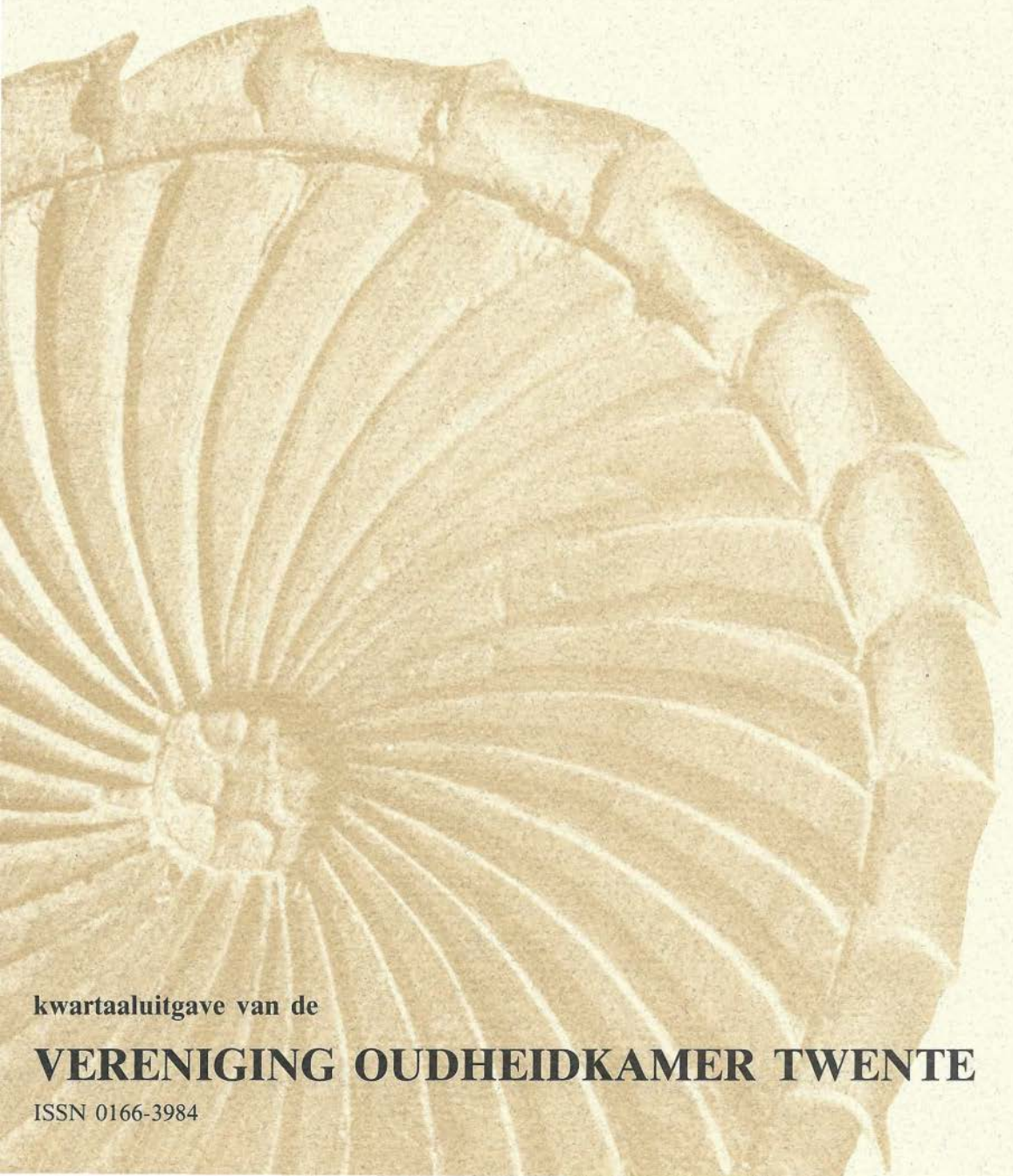

't inschrien

eenentwintigste jaargang nr. 2, april 1989

kwartaaluitgave van de

VERENIGING OUDHEIDKAMER TWENTE

ISSN 0166-3984

't inschrien

Een Inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.

Kopij inzenden aan

J.J.H. Meijer, Olde Meulenweg 2, 7554 RL Hengelo, tel. 074-912851

Redactie: J.J.H. Meijer, Hengelo, eindredacteur

A.J. Brunt, Delden

A. Buter, Borne

H.H. Hagens, Almelo

H.A. Kleerebezem, Borne

J. Overbeeke, Haaksbergen

M. Paskamp-van Santen, Mander

Administratie:

't Inschrien, p/a Rijksmuseum Twente

Lasondersingel 129, 7514 BP Enschede

Postrekening nr. 832196 t.n.v. de penningmeester v.d. Oudheidkamer Twente

Bank: Algemene Bank Nederland N.V., Enschede rek. nr. 59.27.45.651

Abonnementsprijs *f* 15, – per jaar

Losse nummers *f* 5, – (exclusief portokosten).

Uitgave van de Vereniging Oudheidkamer 'Twente'

Overname van de inhoud, in welke vorm dan ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

Markegrenzen-onderzoek in Twente 1989

Het in het vorige Inschrien aangekondigde onderzoek naar de markegrenzen van Twente is van start. Op uitnodiging van de Oudheidkamer Twente verzamelden zich op maandag 6 maart vanuit heel Twente een 23-tal belangstellenden voor dit onderzoek in het Rijksmuseum Twenthe.

Het blijkt, dat men in praktisch alle verenigingen in Twente reeds met markegrenzen-onderzoek bezig is geweest. Zeer veel onderzoek is reeds verzet door de heer Engelbertink van de Heemkundevereniging gemeente Weerselo: hij heeft alle markegrenzen in Twente al nagegaan aan de hand van kadasterkaarten en markekaarten.

Daarnaast heeft hij al veel veldwerk ver-

richt. Van de door hem uit dat onderzoek gemaakte kaarten toont hij voorbeelden en geeft hij een aantal gebruiksmogelijkheden. De heer Engelbertink werkt graag mee aan de opzet van een markegrenzendocumentatie, die in elk geval een volledige kaart moet opleveren van de markegrenzen en de daarbij behorende grenstekens.

Bekeken worden dia's van de heren Taat en Oude Nijhuis van markestenen en een loakgang, waarna ook het documentatiesysteem van de heer Oude Nijhuis wordt besproken.

Afgesproken wordt samen door te gaan met het onderzoek, vragenlijsten in te vullen en mee te denken over de verdere opzet en uitbouw van het onderzoek. De bijgaande foto treft goed de sfeer van de eerste bijeenkomst: Geen formeel vergadergebeuren maar een werkvergadering van enthousiaste streekonderzoekers!

J. Meijer

Twickelse 'Brandspuyten', twee eeuwen paraat

Inleiding

Twickels erfdochter Adriana Sophia van Raesfelt, vrouwe van Twickel en Lage, trouwde in 1676 met Jacob des Heiligen Roomschen Rijksgraaf van Wassenaer Obdam, zoon van de beroemde Admiraal van Holland.

Twickel ging toen over in handen van dit vermaarde geslacht uit het westen van ons land.

De van Wassenaers, die ook naar westerse begrippen zeer vermogend waren, resideerden dan nu ook in Twente. De landadel, die in een kring om Delden woonde, kwam in aanraking met de hofadel en de levenswijze van de nieuwe bewoners van Twickel. De landadel wilde graag meedoen. Maar geld was er niet, grond wel. Dus wat lag meer voor de hand dan deze grond te belenen of te verkopen. En dikwijls was Twickel in de gelegenheid te kopen. In die tijd, eind 17e eeuw, kreeg Twickel de allure van een groot landgoed. De jongste zoon van Jacob en Adriana Sophia, Unico Wilhelm, werd op 2 november 1692 op Twickel geboren en gedoopt in de kerk van Delden. Zijn jeugd bracht bij door in het ouderlijk huis aan de Kneuterdijk in Den Haag en op Twickel.

In 1723 huwt hij met Dodonea Lucia van Goslinga. Lange tijd was Unico Wilhelm ambassadeur in Parijs en Keulen, waardoor beide echtelieden weinig op Twickel waren.

Het instructieboek

Naast componist van de Concerti Armonici die eerst werden toegeschreven aan Pergolesi, is hij ook de schrijver van het Instructieboek uit 1760¹, dat zich in het huisarchief bevindt. Dit Instructieboek, de leidraad van de Rentmeester uit die dagen, zet ons op het spoor van de brandspuit van Huize Twickel.

In artikel 18 staat het aldus omschreven: "De Brandspuijt met sijn toebehoren sal wel onderhouden, en twee maal des jaers geprobeert worden". Deze brandspuit met zuigpomp en aanbrenger is in 1709 gekocht door Jacob van Wassenaer Obdam. Leverancier en vervaardiger was waarschijnlijk Jan van der Heyden², die vanaf 1679 in Amsterdam een brandspuitenfabriek heeft gehad.

De toenmalige 'nota' is hieronder integraal weergegeven en geeft een goed beeld van de omvang der levering:

"Nota van een Brandspuijt en Zuigpomp benevens een Aanbrenger met denselven Toebehooren.

Een Nieuwe Groote Koperebaks Brandspuijt op wielen met ijsere assen, en met ijsere Banden beslagen. Verder voorzien met: Een Leereslang van 100 Voeten, op of over de Spuijt gelegen, met een Spuijtpijp daar aan geschroefd. Een Bak met 342 Voeten zeildoekse Waterslang. Een Gereedschapszak, voorzien met 2 koperen Koppelbanden. 1 Moersleutel, 1 Hammer, 1 Nijptang, 1 Spieboutje, 6 Bindlappen, 9 Leere schaeffringen, en 8 bosjes Touw. Een Touw om de Leere Slang mede op te halen, 2 Pompstokken, lang 8 Voet, gemerkt SP, 2 Rollen onder de Spuijt, als die in het Huijsje staat, aan ieder end gemerkt S.

Een Nieuwe Kopere Zuigpomp, voorzien met 3 Enden Zuigbuis, gemerkt PB. Het korte end daarvan moet altoos aan de Pomp vastblijven, 3 Leere Ringen op de Zuijgerklap van de Pomp, een Pompstok. Een nieuwe Aanbrenger, mede op Wielen met ijsere assen en ijsere Banden daarom, en verder voorzien met: Een Leereslang van 101 Voet.

De Spuijtpijp daartoe is op zijde van den Aanbrenger vastgegespt. Een Bak met 573 Voeten Zeilsedoek Waterslang. Een

Gereedschapsszak, voorzien als die van de Spuijt, met nog 1 sleutel meer en 1 schuine schroef, om door te kunnen Spuijten, 3 Enden Zuijgbuis, Een Ophaaltouw, 2 Pompstokken lang 8 Voet, 2 Rollen onder den Aanbrenger. Alles wat tot den Aanbrenger behoort is gemerkt AB”.

Regelmatig komen we in de Journalen van Twickel³ onder uitgaven van den Huyse de “reparatien van den Spuijt” tegen. Ook het onderhoud van de brandslangen, soepele buizen van leer of doek, vraagt een speciale aandacht van het personeel.

Het “Bericht ter smeering van Brandspuitslangen”⁴ geeft aan hoe tijdrovend deze werkzaamheden waren.

De slangen worden bij “zeer warme zonschijn” 2 a 3 uur opgehangen naar het zuidoosten. Het oude “smeer” zal dan in de slangen gaan smelten. Ondertussen maakt men het nieuwe “geprepareerde

smeer uit de fabriek in een aardenpot” zo warm dat men nauwelijks “de hand daarin veelen kan”, en wrijft het vervolgens met een “Wollen of Bombazijne Lap” langs en in de slang.

Als de slangen erg droog waren werd dit inwrijven meerdere keren herhaald.

Het “fabriekssmeer” was een jaar houdbaar en 2 à 3 liter kostte f 1,40.

Ook de leren brandemmers voorzien van de initialen VW (van Wassenaer) werden regelmatig met dit “smeer” bewerkt. Een van deze emmers, er zijn er minstens 50 geweest, is onlangs geprepareerd en siet nu het interieur van het Huisarchief.

De brandspuit die in het Instructieboek wordt genoemd is tien jaar geleden grondig gerestaureerd en geniet van een welverdiende rust.

Het brandreglement

De zoon van Unico Wilhelm, Carel George, meer bekend van de aanleg der Twic-

De brandspuit van Twickel uit 1709

kelervvaart, liet in 1790 een Reglement maken bestaande uit 20 hoofdstukken⁵ met als aanhef: "Reglement ter voorkominge van Brand, Op en omtrent den Huyse Twickel; Als meede op de Behandeling der Brandspuyten, Van denzelven Huyse".

Uit het reglement blijkt dat de organisatie zowel binnen als buiten Twickel perfect was geregeld. Ter ondersteuning van de hoofdstukken werden afzonderlijke instructies gemaakt voor de Commandeurs van de Zuygpomp, de Aanjager, de Spuyt en daarnaast ook voor de Lantaandragers, Pypvoerders, Leereslangeleiders en Zakkedragers.

De grote brandspuit werd bemand met 36 vrijwilligers die bij brand loodjes ontvingen en de commando's moesten opvolgen van de Commandeur of Brandmeester. Na "brand meester" moesten de "spuyten weder ter hunner plaatse gebracht zyn" en de vrijwilligers dienden hun loodjes weer in te leveren. Naarmate van de langdurigheid en "swaarte van den arbeid", kregen ze vervolgens een beloning.

Voor de aanjager gold het zelfde aantal vrijwilligers. Bij de zuigpomp waren het er acht.

De kleine brandspuit werd met 16 man gerund en 6 man hadden het beheer over de daarbij behorende zuigpomp.

Daarnaast vermeldt het reglement dat de Brandmeesters "altoos by de werking der Spuyten" herkenbaar moesten zijn met de wit-rode brandmeestersstok in hun hand. De Commandeurs en Pypvoerders waren herkenbaar aan hun "korte Witte Slooven".

Iemand die rookte in de stallen, koetshuizen, schuren, orangerie, boerderij of andere plaatsen waar "vuurvattende stoffen" liggen, werd beboet met tien stuivers. De helft hiervan was voor de aanbrenner en het andere gedeelte voor de armlastigen in en om Delden.

Dit zal ongetwijfeld binnen het Twickelwereldje tot felle discussies hebben geleid. Dat de armen een deel kregen van

REGLEMENT

Ter voorkominge van

BRAND,

Op en omtrent den

HUYSE TWICKEL;

Als meede op de Behandeling der
BRANDSPUYTEN

Van denzelven HUYSE;

Geformeerd by den HEERE GRAVE
VAN WASSENAER; waar na alle de Be-
diendens, by dezelve aangesteld, zig zullen rigten
en gedragen, op volgende wyze:

Art. I.

Dat voortaan niemand in Stallen / Koetshuyzen / Schuuren of Looften / de Orangerie / de Boerderij / het Schapehok / het Tuynhuyt / de Houtplaats / nogte in of omtrent de hoopbergen / ofte andere plaatsen / alwaar Hoop / Stroos / Glas / Aiet / Takken / Takkebossen / Turff / hout / of enige ligtelyk Duurbattende stoffen leggen / zal mogen Tabak rooken. Dat ook niemand des Woonds na Zonne ondergang / nogte des morgens voo Zonnen opgang / binnen of omtrent den Ring van Twickel / met een Brandende Pyp zal mogen langs die plaatsen gaan; alles / en ieder poinct van dien / op een boete van Ten Stuyvers; de eene helft ten behoeve van den Kanbrenner / en de andere helft ten behoeve van den Armen; waar toe een Kambos in de Boerderij zal werden opgehangen.

I I.

Dat zullen werden aangesteld Twee of meer Commandeurs / dewelke toezigt zullen hebben by het aan de gang brengen en geduurig gaande houden van de Spuyt / op het spoedig herstellen der ongevallen / die onder 't gebuyken van de Spuyt aan dezelve zouden konnen ontstaan / en / by absentie van Brandmeesters / ook op het verpoosen der Pomperes. Ook zullen dezelve de behandeling der Schjoeven hebben / de eene van de Spuyt en leere Slang / en de andere van den Kanjager en linde Slang; en zal niemand / buiten de voornoemde Commandeurs / sonder kennis van

Detail van het Brandreglement van Huize Twickel uit 1790.

de ontvangen boete, zal geaccepteerd zijn, maar de aanbrenger!

Ook was het verboden om na "Zonnen ondergang, nogte des morgens voor Zonnen opgang" binnen of om Twickel in bovengenoemde opstallen met "Brandende Pyp" te vertoeven. Wanneer er onverhoopt brand zou ontstaan in Stad Delden dan moesten de Twickelse Brandspuiten assistentie verlenen. De Brandmeesters moesten zich dan direct melden bij de Magistraat van Delden en gezamenlijk de brand bestrijden.

Het Twickelarchief zwijgt over branden binnen of om het Huis. Gelukkig mogen we dan ook aannemen dan de 'rode haan' nimmer heeft gekraaid.

Een nieuw tijdperk

Wanneer in 1831 de Vrouwe van Twickel, Maria Cornelia Gravin van Wassenaer Obdam trouwt met Mr. Jacob Derk Baron van Heeckeren zitten we midden in de Industriële Revolutie.

Deze revolutie gaat ook Twickel niet voorbij. Opgedane ideeën over de brandbestrijding in Engeland en Duitsland zijn voor de zoon van Jacob Derk, Dr. Rodolphe Frederic Baron van Heeckeren van Wassenaer aanleiding om de brandbestrijding in en om de oude havezathe drastisch te moderniseren, maar hierover meer in de volgende uitgave van ons kwartaalblad.

H. Kleerebezem

¹⁾ Huisarchief Twickel, no. 537.

²⁾ Jan en Nicolaes van der Heyden hadden in 1671 octrooi gekregen op hun "Slangpomp" en in 1677 op hun "Spuyt".

³⁾ Huisarchief Twickel, journalen 1750 t/m 1850.

⁴⁾ Huisarchief Twickel, AT 407 H.

⁵⁾ Huisarchief Twickel, AT 407 A.

Tentoonstelling Twentse kerken door Jan Jans

Van bijna alle "historische" kerken (kerken van vóór 1800) in Twente bestaan tekeningen van de hand van Jan Jans, waarop het bedehuis als hoofdgegeven van de voorstelling is afgebeeld. Slechts ontbreken de Johanneskerk te Diepenheim (1679), de Grote Kerk in Enschede (toren 13e eeuw, kerk grotendeels ca. 1480) en de Herv. kerk te Markelo (toren 15e eeuw, kerk 1840-1941).

De historische kerken van Twente bieden een grote verscheidenheid aan stijlen, bouwmaterialen en vormen, Vier stijlperiodes zijn vertegenwoordigd:

Romaans:

Rijssen (noordgevel van het hoofdschip van de Schildkerk, 12e eeuw)

Oldenzaal (middenbeuk, noordbeuk, transept en koortravee van de St. Plechelmusbasiliek uit het einde van de 12e eeuw)

Enschede (noordgevel van schip en koor, omstr. 1200, en toren, 13e eeuw)

Romanogotiek:

Ootmarsum (schip en transept van de H.H. Simon en Judas, eerste helft 13e eeuw)

Oldenzaal (toren, tweede helft 13e eeuw)

Gotiek:

Denekamp (schip midden 13e en 15e eeuw, toren 15e of begin 16e eeuw)

Weerselo (Stiftskerk, 14e (?) en begin 15e eeuw)

Borne (Oude Kerk, 15e eeuw)

Markelo (toren, 15e eeuw)

Oldenzaal (koor en zuiderzijschip, 15e eeuw)

Wierden (toren, 15e eeuw)

Delden (Oude Blasius, grotendeels 15e en begin 16e eeuw)

Almelo (koor Grote Kerk, eind 15e eeuw)

Ootmarsum (koor en zijkapellen, eind 15e eeuw)

Goor (toren en westeinde schip Herv. kerk, ca. 1500 (?))

Losser (toren voormalige St. Martinuskerk, omstr. 1500)

Tubbergen (toren, begin 16e eeuw)

Haaksbergen (zuiderzipschip en toren St. Pancratiuskerk, 16e eeuw)

Barok:

Almelo (uitgezonderd het koor)(begonnen in 1738)

(de kerk van *Diepenheim* uit 1679 is een voorbeeld van **Postgotiek**, de *Doopsgezinde kerk te Almelo* uit de jaren 1684 en 1791 is niet bij een bepaalde stijl in te delen).

Ook kan er een onderscheid worden gemaakt op grond van het gebruikte bouw-materiaal:

Baksteen:

Almelo Doopsgezinde kerk: Grote Kerk, (behalve het koor), *Borne*, *Delden* (hoofdkoor, gedeeltelijk), *Diepenheim*, *Goor*, *Losser*, *Markelo*, *Rijssen* (zuiderzijkoor, ged.), *Wierden*.

Tufsteen:

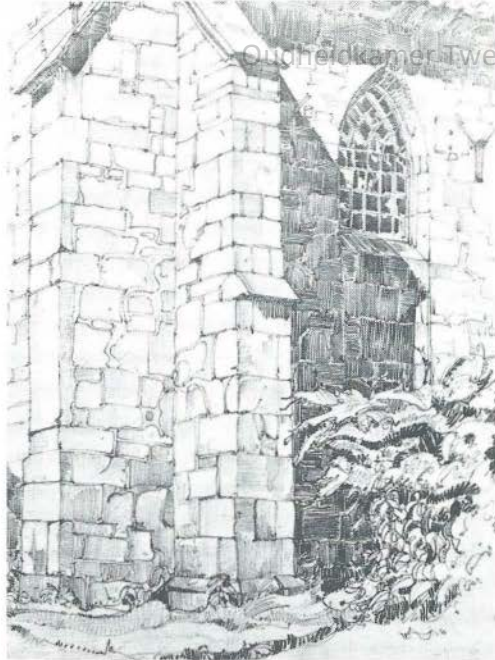
Delden (hoofdkoor, ged.), *Rijssen* (noordgevel schip en hoofdkoor, gedeelte zuiderzijkoor)

Zandsteen:

Almelo (koor), *Delden* (grotendeels), *Denekamp*, *Enschede*, *Haaksbergen*, *Oldenzaal*, *Ootmarsum*, *Tubbergen*, *Weerselo*

Tenslotte kunnen de kerken worden verdeeld naar type. Dit geschiedt in een publicatie, die de tentoonstelling zal begeleiden (meer daarover in de rubriek Publicaties van de Stichting Drents-Overijsselse Bedehuizen verderop in dit nummer).

Hoewel historische kerken overanderlijk lijken geven de tekeningen van Jan Jans soms situaties te zien, die thans niet meer bestaan. Zo zijn er twee voorbeelden van oude, niet meer aanwezige inrichtingen (*Weerselo*, *Delden*), en zijn er twee andere voorbeelden, waarop inmiddels verdwenen kerkdelen nog te zien zijn (schip *Wierden*, consistorie *Almelo*). De tekeningen

Zuidwesthoek van het schip van de Stiftskerk te Weerselo, gezien vanuit het zuidwesten (omstreeks 1400)

Potloodtekening op wit papier van Jan Jans (1893-1963) 315 x 216 mm. design. i.o.: Weerselo O. en r.o.: 151 J.Jans

Oudheidkamer "Twente" Enschede, inv.nr. OHK PR 130

van Jans hebben dus niet alleen topografisch-documentaire, maar ook historische waarde.

Z. Kolks

De tentoonstelling Tekeningen van Twentse Kerken door Jan Jans vindt plaats in het Rijksmuseum Twente van 22 april t/m 4 juni.

Van Landscheidinge

lemant die bomen/palen/steen/ of andere scheijdingen/daarmede het eene lant van het andere gescheijden is/ wetentlijk vertreckt/verwerpt/verset ofte verduistert/ dat daer bij een ander schade hadde/die wort daer mede datelijck eerloos/ende vervalt in een boete van tachtentigh oude schilden/boven de de schade met recht te verhalen.

Uit: Landrecht van Overijssel.

Bij G. Tydeman te Zwolle 1676.

Oudheidkamer Twente: Signatuur C.L. 19.

Huwelijkspartners in Rossum, Voalt, Lemsel en de Nijstad.

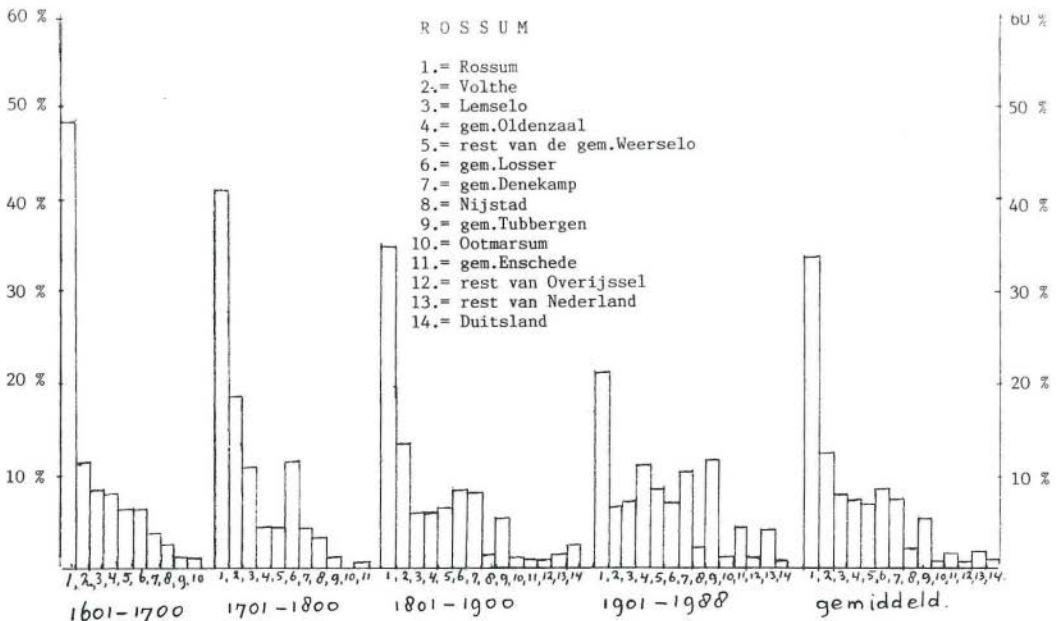
t Is interessant te wetn, woarat de leu vandan komt, dei in dit geval meespats op ne boerderiej introuwt. In eankele gevaln geat t ok um nich-getrouwde alleenstaandn (b.v. klöpkes). Ik heb owveral n maarknscheid as greans van de boerschopn nömn, bloos nich bie de Nijstad, dat in de 16e eeuw as neie stie (= Nijstad) op de greanzn van de maarkn Deulder, Lemsel en Rossum op t veald is ontstoan. t Koump in 1601 ok nog vuur onder n naam van "Veldhuizen".

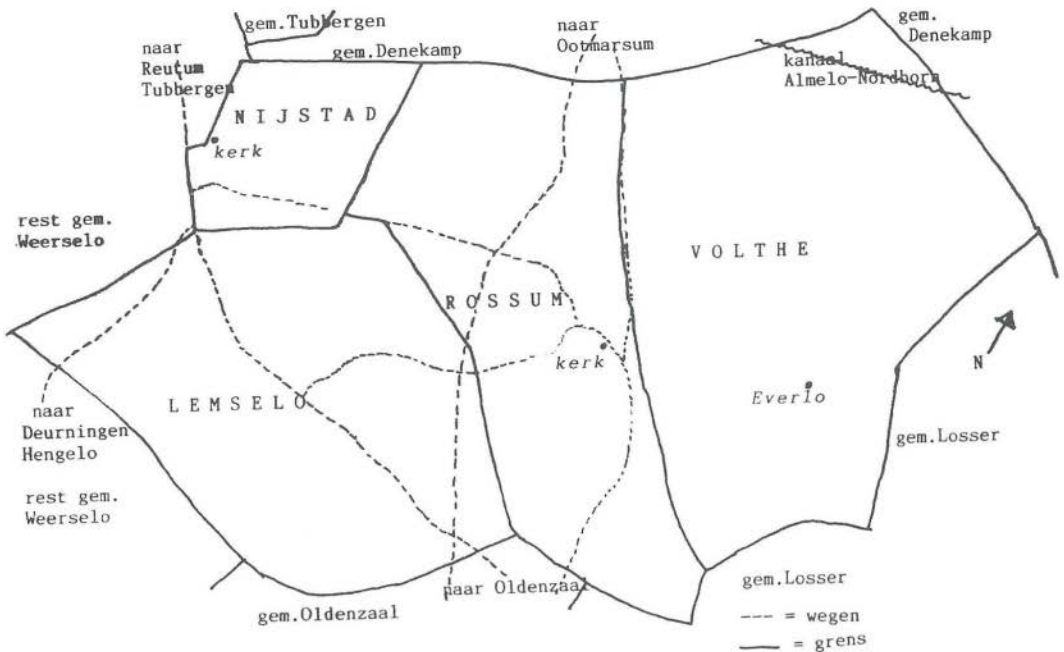
Mer de Nijstad blif as eenheed bie mekaar, duur weuste ground van de bewoonde weerd van Rossum en Lemsel ofslötn, dus echt ne natuurlike barrière. Vuur 1736 hef t hele onderzochte gebied noar Oldnzal noar de keark goan en tröfn

zik dus doar in of bie de keark. Noa 1736 kreg Rossum ne keark en doar mosn de leu oet t bovngeneumde territorium almoal hen, ok de Lut, dat in 1785 n eagn kearke kreg. Tien joar doarnoa in 1795 was dat t geval met de Nijstad.

Ik heb zoavöl möglik alle döap-, trouw- en doadnbeuk met betrekking tot de veer bedoelde plaatsn oetzoacht en heb de resultaatn chronologisch indeeld in eeun: 1601 - 1700, 1701 - 1800, 1801 - 1900, 1901 - 1988; zoa hef n schrieuwer n beeld kregn van alle huus, die vuur 1925 - tot zoaweid goat de gezinsregisters - bouwd of ofbrökn zint, wel at der almoal woud of woud hef.

Op de biegoande tabeln is procentueel de indeling noar herkomst te zein (ondergete-

kende hef ok de absolute ciefers), bloos de rest van de gemeentes in Twente is nich neumd, umdat die inkommingen nich de 1% owwerschriedt.

t Algemene beeld is dat de ingetrouwdn in de eerste eeuwn oet dezölfde boerschop of doarangreanzend kwamn. Begriepelik: de gemeenschap kon ja vuur zik zölfz zoargn. Woo nöager als wie bie ounze tied komt, woo wieder at de huwelikskandidaatsn ere vrouw of eern keerl haalt. "Wa'j wied haalt, smaakt zeut".

Vanzölfsprekkend is dit te daakn an t verbeterren van de weag(infrastructuur).

As wie naor de tabeln van Rossum kiekt, zeet wie, dat in de eerste eeuw 1601 - 1700 de partners kwamn oet: Rossum, Voalt, Lemsel, gem. Oldnzal (wat no de gem. Oldnzal is, inclusief Bearghoezn), rest van de gem. Weersel (Deulder, Gammelke, Deurningn, Hassel, Klean Drienn), gem. Loster, gem. Deernkaamp, Nijstad, gem. Tubbig en Oatmörsche. In de 18e eeuw kwam der mums oet Oatmörsche, mer wa oet de gem. Eansche (woaronder

de marke Lönneker).

In de 19e eeuw wil ik vuural wiezn op de Pruus en dat geldt ok vuur de tabeln van Voalt, Lemsel en Nijstad.

Noa 1900 is t aandeel van de rest van Nederland in alle veer gevaln grötter wördn, de mobiliteit.

Bie de tabeln van Voalt koump in de 17e en 18e eeuw zölfz meer as de helft oet de eagn boerschop; doarnöast fungeert Rossum, gem. Deernkamp en gem. Loster as voornaamste tooverhaavns.

Bie de tabeln van Lemsel en de Nijstad zint de staavn van de rest van de gem. Weersel völ heuger as bie Rossum en Voalt, dei meer in n oosthoek van de gemeente ligt.

Opvallend is bie de tabeln van de Nijstad n vuuroetgaank van de gem. Tubbig van 0% in de 17e eeuw tot zoawat 20% in ounze eeuw.

Wellicht zet dit onderzoek lezzers an um ok zoa iets te doon vuur ere eagn won-plaats.

H. Engelbertink

De Enschedese stadsbrand van 1862, enkele notities uit een bedrijfsarchief

Het zou overdreven zijn te stellen dat de stadbrand van 1862 nog gespreksstof voor de huidige generatie oplevert. Wat ons van dit gebeuren nú nog intrigeert zijn de snelheid en intensiteit waarmee de brand om zich heen greep en in ca. 3 uur tijds de hele stad in de as legde alsmede de gevolgen, zowel negatief als positief. Negatief uiteraard door de grote materiële schade waaronder de burgerij gebukt ging en - voor historici - het teloorgaan van het gemeentearchief. Positief in het bijzonder door de werking van de wet van de versnellende achterstand. In één klap werden immers de voorwaarden geschapen voor groei en vernieuwing van het stedelijk leven. Zo konden in het herbouwplan boerderijen uit de stad worden geweerd en kon de onhygiënische stadsgracht worden gedempt. De textielindustrie werd met behulp van stoomkracht grondig gemoderniseerd en kon zich daardoor de komende decennia met succes tegen de buitenlandse concurrentie teweestellen. In de literatuur is deze ramp uiteraard aan alle zijden belicht. Persoonlijke reacties op de brand en op de ontheemding die er op volgde zijn echter schaars. Naast het relaas van enkele ooggetuigen is er het proza van Hermina Cornelia ter Kuile geb. Blijdenstein die haar lotgevallen aan haar schoonzuster rapporteert¹).

Bij toeval kwam ik onlangs in het bedrijfsarchief van de NV J.F. Scholten en Zonen te Enschede op het spoor van gegevens die aan de beeldvorming rondom de brand een bijdrage kunnen leveren. Dit archief dat me welwillend door de heer J.F. Scholten, één der laatste directeuren der NV, ter beschikking werd gesteld, bestrijkt de periode 1830-1865². In de administratie van de firma Scholten werden zowel persoonlijke als bedrijfsgegevens verwerkt en zo is het mogelijk de fam. Schol-

ten hier en daar in haar reacties tijdens en na de brand te volgen.

De bronnen daartoe zijn het memoriaal over de periode 1861-1863 en een brief dd. 12 mei 1942 van J.F. Scholten (1867-1943) aan zijn erfgenamen.

In het memoriaal werd dagelijks aantekening gehouden van het bedrijfsgebeuren (inkoop, verkoop, betalingstransacties e.d.) en zoals opgemerkt werden er ook privégegevens in vermeld. De brief heeft anecdotische waarde die nog wordt versterkt door een vervolghet verhaal tijdens de 2e Wereldoorlog.

De reeks aantekeningen in het memoriaal werd in 1862 gedurende de week van woensdag 7 mei tot dinsdag 13 mei als gevolg van de brand onderbroken. Het persoonlijk bezit, voor zover in de gemeente Enschede gelegen, ging bij de brand verloren. Het betrof hier de aan de Oude Markt gelegen woning, voorheen herberg 'de Swaene', thans café 'de Kater', en woonhuizen aan de Walstraat en de Hengelosestraat.

De firmanten hadden kennelijk genoeg veerkracht om na deze week de zakelijke beslommeringen weer op zich te nemen. Dat was mogelijk omdat de firma Scholten geen eigen bedrijfsgebouwen en bijbehorende machines exploiteerde maar voor alle textiele deelbewerkingen (weven, spinnen, verven e.d.) gebruik maakte van thuiswevers en van de diensten van gespecialiseerde bedrijven en bedrijfjes. Gedurende de maanden juni en juli 1862 wordt dan reeds de wederopbouw ter hand genomen. Het memoriaal vermeldt de levering van zand, kalk, balken, stenen, pannen e.d.

Op 3 juni 1862 werd een reglement op de herbouw van kracht dat rooilijnen vaststelde en de bouw van houten woningen verbood. Het wachten was dus nu op de

bouwmeesters maar het lijkt geen twijfel dat die zich vanuit de wijde omtrek hebben gemeld.

Door de uitschakeling van de plaatselijke middenstand wordt voor de aanschaf van kleding en beddegoed een beroep gedaan op leveranciers in Zwolle en Rijssen. Belangrijk was voorts de beantwoording van de vraag in hoeverre de verzekeringsmaatschappijen in staat zouden zijn de enorme schadeclaims te honoreren. Bank- en verzekeringswezen bevonden zich nog in een primitief stadium van ontwikkeling en van overheidstoezicht was natuurlijk in het geheel geen sprake. Volgens Hartman³ is het allemaal erg meegevallen. Slechts één maatschappij met relatief weinig verzekerden kon niet aan haar verplichtingen voldoen. Het totaal aan verzekerde waarden was volgens hem ca. 3.3 miljoen gulden.

Scholten had gezorgd voor spreiding van risico's. Zijn bezittingen waren bij 3 maatschappijen verzekerd t.w. de Jongh en Co (volgens Hartman³) verborg zich achter deze naam de Amsterdamsche Verzekeringsmaatschappij, de Tielsche Verzekeringsmaatschappij en Thuringia te Erfurt (Pruissen). Deze maatschappijen gingen al spoedig over tot het verstrekken van voorschotten.

In de hierboven aangehaalde brief van J.F. Scholten wordt gewezen op de bijzondere waarde van een staande klok die in 1862 aan het vuur was ontkomen. Scholten duidt haar aan als "Grootvaders klok". Deze grootvader was zijn naamgenoot J.F. Scholten (1811-1876), gehuwd met Bertina Lammerink, de dochter van de grondlegger van het bedrijf, Thijs Lammerink (geb. 1775). Scholten veronderstelt dat deze Thijs Lammerink reeds in het bezit van deze klok was toen hij zich in 1814 in de reeds genoemde herberg 'de Swaene' vestigde. Scholten beschrijft dan hoe zijn grootvader bij de brand zijn inboedel op een boerenwagen had geladen met de klok er bovenop teneinde via de Veldpoort (Enschede was toendertijd via

Veld- en Espoort te bereiken) een goed heenkomen te zoeken.

Scholten vervolgt dan: "Bij de Veldpoort aangekomen was daarin een wagen vastgelopen zoodat zijn inboedel moest blijven staan. Melster, wonende op den Labdick, nu Walstr. waar hij ook nog koeien hield, zag later den wagen met de klok, hij nam de klok er af en borg die achter zijn huis op de mestvaalt met flink koemest er overheen, daardoor is de klok in het bezit der fam. Scholten gebleven (.....) de overige inboedel van grootvader is verbrand." In deze brief bevestigt hij verder dat hij de klok heeft vermaakt aan zijn neef (oomzegger), de al eerder genoemde J.F. (Frits) Scholten.

Als maker staat op de klok vermeld Paulus Bramer te Amsterdam. Navraag bij het Amsterdams Historisch Museum bracht mij op het spoor van een publicatie van Enrico Morpurgo getiteld "Nederlandse Klokken- en Horlogemakers vanaf 1300". Hieruit blijkt dat Paulus Bramer sedert 1720 in Amsterdam werkzaam is geweest en aldaar in 1770 is overleden. Hij wordt aangeduid als één der produktiefste horlogemakers van zijn tijd. Van hem zijn staande klokken aanwezig in het Rijks Museum te Amsterdam en in het Museum en Archief voor Tijdsmeetkunde te Utrecht. Het is waarschijnlijk dat deze klok in het begin van de 19e eeuw door Thijs Lammerink is gekocht. In die tijd was Amsterdam voor Lammerink een belangrijke afzetmarkt. In 1943 bewees deze klok opnieuw haar buitengewone rampenbestendigheid.

J.F. Scholten was op 13 juli 1943 overleden en in februari 1944 was zijn inboedel, incl. de klok, ter verdeling opgeslagen in het destijds bekende Enschedese etablissement Bezoen, gelegen naast het fabriekscampus van Scholten. Toen de familie op 21 febr. 1944 ter verdeling bijeenkwam werd de klok conform de bedoeling van erflater toegedeeld aan zijn neef J.F. Scholten.

Frits Scholten: "Toen ik 's-avonds thuis kwam maakte ik aan mijn vrouw mijn voornemen bekend om de klok zo gauw mo-

gelijk veilig op te bergen. Het was per slot van rekening een tijd vol calamiteiten en ik was aan het erfstuk zeer gehecht. Zo begon ik op 22 februari 's-morgens vroeg met het onderbrengen ervan in de kelder van het nieuwe fabrieksgedeelte. Om 11 uur was het karwei geklaard. Om 1 uur kreeg Enschede een zwaar bombardement te doorstaan waarbij café Bezoen, incl. de inboedel van Scholten, met de grond werd gelijk gemaakt en onze fabriek zware schade opliep”.

U raadt het al, geachte lezer, ook dit keer kwam de klok onbeschadigd uit de verwoesting te voorschijn.

Noten:

1. C. Elderink, Een twentsch fabriqueur van de achttiende eeuw, Gouda 1923.
2. Dit archief is inmiddels ondergebracht in het Gemeente Archief te Enschede.
De bedrijfseconomische gegevens heb ik inmiddels verwerkt tot een bijdrage voor het jaarboek Textielhistorische Bijdragen.
Zie daarvoor:
H.A. Olink, de firma T. Lammerink en Zn als voorganger van het textielbedrijf N.V. J.F. Scholten en Zonen te Enschede.
Textielhist. Bijdragen no. 27 (1988)
3. H.G. Hartman, Enschede's ontstaan, bloei en verwoesting, Dordrecht 1862.

H.A. Olink

Stichting Drents-Overijsselse bedehuizen

- De klokkestoel van de Grote Kerk te Enschede is ernstig aangetast door houtrot. Bij zware storm bestaat het risico, dat de spits van de toren afwaait (de spits steunt namelijk op genoemde klokkestoel). Volgens een bericht in het Dagblad Tubantia van 22 december jl. wil de burgerlijke gemeente (eigenaresse van de toren) niet wachten op subsidie van het Rijk, maar zelf een bedrag beschikbaar stellen voor het herstel

- De Hervormde kerk in Blankenham (1892-1893, arch. W. Duiks de Jong) wordt in haar voortbestaan bedreigd! Door de aanleg van de Noordoostpolder is het peil van de waterstand op het oude land gewijzigd. De grond is op bepaalde plaatsen ingedroogd, waardoor verzakkingen in de funderingen hebben plaatsgevonden. die op hun beurt verzakkingen van en scheuren in het muurwerk hebben veroorzaakt. Zo helt de voorgevel van deze kerk over een breedte van 5 meter 11 cm. naar voren, waardoor instortingsgevaar dreigt! Het bouwwerk heeft echter niet alleen last van verzakkingen, scheurvorming, bollingen en zettingen, ook verkeert het voegwerk in slechte staat, zijn de gietijzeren vensterharnassen en de smeedijzeren ornamenten op het dak door roest aangetast, en er is houtrot geconstateerd in de vurehouten kap. Restauratie van de kerk, die in aanmerking komt voor plaatsing op de monumentenlijst, is dringend gewenst. De totale kosten daarvan bedragen f 1.450.730, 78! Als er op korte termijn niets gebeurt is het niet onwaarschijnlijk dat volgend jaar een sloopvergunning moet worden aangevraagd. Daarom zal de stichting verschillende overheden benaderen, of er mogelijkheden zijn voor bijdragen in de kosten van de restauratie. Ook uw financiële bijdrage is van harte welkom! U kunt Uw bijdrage overmaken op giro-nummer 810986 van de Rabobank te Kuinre, ten name van Restauratiefonds kerk Blankenham, rek. nr. 322029740.

- Kerkepad voert dit jaar niet langs kerken in Drente of Overijssel.

Orgelnieuws uit Overijssel (door de Heer H.C.J. Wullink):

- Almelo: tijdens de herdenkingsbijeenkomst 250 jaar Grote Kerk (16 november 1988) werd meegedeeld dat binnenkort de aanbesteding van de orgelrestauratie kan worden verwacht. Het is de bedoeling het instrument beter bruikbaar te maken voor concerten. De historische kassen van hoofd- en rugwerk (1754) van A.A. Hinsz (1704-1785) bevatten een orgel van W. van Leeuwen (1963).

- Almelo: de volledige restauratie van het historische Heilmann-orgel (1791) in de Doopsgezinde kerk kan voorhands geen doorgang vinden wegens geconstateerde verzakkingen van de orgelgalerij. De

eerste fase van de restauratie (rugwerk) werd enkele jaren geleden uitgevoerd door de Firma Leeflang te Apeldoorn onder advies van A. van Beek.

- Avereest: in het kader van de kerkrestauratie wordt het orgelfront in de Herv. Kerk te Dedemsvaart weer voorzien van de originele kleuren. Het orgel werd in 1868 gemaakt door de Zwollenaar Jan van Loo (1823-1910).

- Kampen: de kerkvoogdij van de Hervormde gemeente besloot een legaat van f 10.000,- te bestemmen voor de toekomstige aanschaf van een orgel voor de Lemkerzaal van de Broederkerk.

- Kampen: namens de Herv. gemeente stelde de organist en adviseur J.J. van den Berg uit Delft een restauratieplan op voor het monumentale orgel in de Broederkerk. Volgens persberichten heeft de Rijksdienst voor de Monumenten zorg het plan afgewezen (Zwolsse Courant 20 febr. en 8 okt 1988).

Het oudste pijpwerk stamt vermoedelijk uit de zestiende eeuw.

- Losser: voor de restauratie van het historische orgel in de Herv. kerk (D. Martens, 1724) zijn inmiddels voorbereidingen getroffen. Aan dit orgel werkten o.a. de Oldenzaalse orgelmakers G.H. Quellhorst (1822) en G. Elberink (1865).

- Ootmarsum: aan de kas van het Berner-orgel in de Herv. kerk zijn bij de pedaaltorens verzakkingen geconstateerd. Het orgel werd in 1971 door D.A. Flen-trop gerestaureerd.

- Staphorst: in de herv. kerk te IJhorst zal een nieuw orgel van Kaat en Tjhuis, orgelmakers te Kampen, worden geplaatst. Het front van het bestaande instrument van Jan Proper (1904) blijft echter gehandhaafd.

- Zwolle: de Evangelisch Lutherse kerk aan de Koestraat bezit sinds 19 maart 1988 een nieuw mechanisch orgel van de Firma Leeflang uit Apeldoorn. De dertien stemmen zijn verdeeld over twee manualen en vrij pedaal. De klaviatuur bevindt zich aan de voorzijde. Het instrument vervangt een pneumatisch orgel (1917) van A. Standaart.

- Zwolle: in verband met de aanstaande restauratie van de Geref. Oosterkerk aan de Bagijnensingel 15-II is een onderzoek ingesteld naar de geschiedenis en monumentwaardige aspecten van het orgel. Mede op basis van de uitkomsten van dit onderzoek wordt beoordeeld in hoeverre restauratie tot de mogelijkheden behoort.

Na 5 monografieën over kerkgebouwen verschijnt er eind april - in de serie "Twentse kerken, moskeeën en synagogen" - eindelijk en overzichtsboek. Het is een typologische studie van de oude kerken in Twente, geïllustreerd met tekeningen van architect Jan Jans (1893-1963). De titel van het boek is: "Langs oude Twentse kerken"; het wordt uitgegeven door Witkam te Enschede.

Alle vier kerktypen (basiliek, pseudobasiliek, hallekerk en eenbeukige kerk) zijn in deze regio vertegenwoordigd, zij het in zeer uiteenlopende aantallen.

In Twente staan enkele heel uitzonderlijke bedehuizen. De St. Plechelmusbasiliek in Oldenzaal is de enige kerk in Nederland, waar het basilicale en het

hallekerktype zijn gecombineerd, de kerk van de H.H. Simon en Judas het enige middeleeuwse voorbeeld binnen onze landsgrenzen van een (inwendig) naar een hallekerk tenderende pseudobasiliek, en de Oude Kerk van Borne is ten onzent uniek als tweeschepige hallekerk met schepen aan weerszijden van de kerk-as.

De in genoemd boek opgenomen tekeningen hebben niet uitsluitend betrekking op Twente: ook enkele kerken uit Salland (Den Ham, Heemse bij Hardenberg, en Hellendoorn) zijn afgebeeld. Op de tentoonstelling zelf, die wordt gehouden in het Rijksmuseum Twenthe te Enschede en die duurt van 22 april tot en met 4 juni, worden echter wel enkel kerken in Twente getoond.

Herv. kerk Blankenham, 1892-1893, arch.: W. Duiks de Jong

Boek en Blad

Ketters en Papen in Twente

Het schrijven over Twentse kerkgeschiedenis was tot dusver een zaak van korte artikelen, hoofdstukken in boeken dan wel een puur plaatselijk verhaal of een zeer speciaal onderwerp, uitgelicht uit het geheel. Dar is nu verandering in gekomen. Na jarenlang speurwerk heeft dr. B.H.A. te Lintelo, arts in ruste te Hengelo, een boek het licht doen zien onder bovenstaande, veelzeggende titel. Hij geeft daarbij meteen al aan, dat beide partijen in vroegere tijden niet in vrede met of over elkaar konden spreken, zelfs niet in 'gewone' bewoordingen.

In een elftal hoofdstukken ontvouwt de auteur de toestand in de toenmalige kerk, zo rond het jaar 1500, en de ontwikkelingen in volgende jaren. Die toestand was ronduit slecht te noemen, zelfs wel corrupt, geestelijk zowel als materieel. Het vormde een grond waarin het ongenoegen voldoende wortel kon schieten en waarop ook verschillende hervormende stromingen konden opbloeien. Al direct in het eerste hoofdstuk verengt de schrijver de beschouwing over deze reacties tot het Twentse gebeuren, en tot Twente beperkt zich in hoofdzaak het verdere van het boek al weet hij de gebeurtenissen steeds in een groter, 'vaderlands' kader te plaatsen. Het tweede hoofdstuk handelt over het Lutheranisme, de Dopersen en de houding van keizer Karel V t.o.v. het Calvinisme, de jongste maar ook daadkrachtigste stroming. En over de confrontatie Rome - Calvinisme in al zijn facetten handelt het boek dan verder. Het is niet zozeer een territoriale als wel, in elk geval in de eerste plaats, een geestelijke krachtmeting geweest. "Calvijn" was jong en vitaal, zelfs fanatiek en daartegen had de zozeer vervallen RK-kerkorganisatie aanvankelijk geen verweer vanuit zichzelf, alleen vanuit de politiek: Karel V was een fervent tegenstander van alle ketterij en hij had de macht, die tegen te gaan. Toch gaf ook Rome als kerk zelf antwoord: het Concilie van Trente in 1545 reorganiseerde de kerkelijke indeling van de Nederlanden maar gaf ook in geestelijk opzicht nieuwe impulsen. Er werden strengere eisen gesteld aan de opleiding van de geestelijkheid, evenzeer aan de "status" ervan. Immers deze bestond voor een groot deel uit winstjagers terwijl de dorpspastoors nauwelijks enige geloofskennis bezaten het heel vaak "concubinarius" waren, d.w.z. er een onwettige verhouding met een vrouw op na hielden. Zo bracht indirect de Reformatie hierin verbetering!

We willen het boek zelfs niet zeer verkort weergeven. Het is uitermate lezenswaard en zeker geen taai stof. Het zal in onze oecumenische tijd toch wel niet al te veel moeilijkheden opleveren, maar zelfs

geheide Calvinisten van vandaag zullen zich in de geschiedschrijving door deze RK auteur geheel kunnen vinden. In dat verband willen we één aspect wel aanstippen: het fanatisme van beide zijden komt duidelijk naar voren als een zaak van de hogere (kerkelijke) overheden en gezagdragers. Zo waren plaatselijke overheden, zelfs drosten en burgemeester, over het algemeen amper genegen, de strenge bepalingen van synodes én inquisitie op te volgen. Strafbepalingen werden nauwelijks uitgevoerd; vooral doodstraffen (en wát voor!) vond men bepaald te erg.

De ondertitel van het boek luidt: De Reformatie en de Katholieke herleving in Twente 1580-1640. Over zo'n betrekkelijke korte periode is, in een gedegen studie, een grote hoeveelheid gegevens in boekvorm gegoten. We zijn er erg blij mee.

De auteur eindigt (hoofdstuk XI) met een statistisch getint verhaal, de verhouding tussen RK en Protestant, gebaseerd op cijfers uit 1809 en berekend vanuit de door hem behandelde periode 1560-1640, als het ware om te laten zien, dat toen al de kaarten definitief waren geschud. Een verklarende woordenlijst, een opgave van bronnen en literatuur, een notenlijst en registers van personen resp. plaatsnamen maken het boek als naslagwerk goed toegankelijk.

Uitgave Broekhuis, Hengelo (O), f 34,50.

H.H.

Agenda

Historische Kring Vasse-Mander-Hezingen

Secr. Vleerhoeksweg 13, 7663 TK Mander.

Op **maandag 17 april** a.s. komen we bij elkaar in de **Molen van Bels** (8 uur). Voor deze avond is uitgenodigd drs. **D. Schlüter** uit Hengelo, die ons in deze passende omgeving iets zal vertellen over:

'Toverij door de eeuwen heen in Twente' met voorbeelden in Vasse, Mander en Hezingen.

Oudheidkamer Twente

Secr. Lasondersingel 129, 7514 BP Enschede.

13 april 1989 Mevrouw Bierema vertelt over "heemuinen"

11 mei 1989 Jaarvergadering De heer C. Brunt vertelt over de Instructie voor de rentmeesters van Twickel.

Beide avonden vinden plaats in het Rijksmuseum "Twenthe".

Gehoord en gelezen

Couranten

Tubantia/Dagblad van het Oosten 1988, 1989

3.9 Van wónners, oude erven en stambomen; 7.9 Historisch deel Gelderman tegen de vlakke (Oldenzaal); 12.9 Met de zoutvaatjes krijgt het museum unieke trekpleister (Delden); 20.9 Einde laatste stoomhoutzagerij in zicht (Groenlo); 1.10 Behekste kinderen in Hengelo (O) en Almelo: 1.10 Textielfabriek Twentse Damast al 175 jaar een begrip in Ootmarsum; 10.10 Collectie zoutvaatjes wordt trekpleister van het Zoutmuseum; 17.10 Enter telde vroeger veel kleine zelfstandigen; 8.10 Johan Stephan Vólkers duivelbanner te Delden; 19.19 Hoe het eigenbelang van de fabrikant een schone wijk opleverde; 12.12 Veenmuseum is doelwit diefstal en vernielingen (Vriezenveen); 12.12 Leerlingen EST houden houtzaagmolen draaiende (Twickel); 17.12 Huisvljít rond 1900: jutezakken naaien (Rijssen); 22.12 Reetmólken hield het in Rijssen precies 60 jaar uit; 27.12 Skoapndientje; Rijssen's laatste herderin; 6.1 Resten van Germaanse nederzetting in Borne; 13.1 Watermolen nadert haar voltooiing (Herinkhave); 14.1 Buurtspoorweg moet landelijk allure krijgen; 19.1 Met een Van Ruysdael wordt hartewens graafschap Bentheim vervuld; 23.1 Reeks tentoonstellingen in het Rectorhuis (Almelo); 30.1 Rij bomen gekapt voor "levende" boerderij (Ambt-Delden); 2.2 "Grieze Veul'n" joeg Twentenaar stuipen op 't lijf; 4.2 "Hongerdoek" van de joffers van Vreden; 2.3. Lonneker molen heeft behoefte aan lucht.

Serie "Oudheidkamers zijn bezoek waard"

3.9 (4) Karnton 100 jaar geleden onmisbaar op 't boerenbedrijf (Museum Schepers, Eibergen); 17.9 (5) Heideboenders voor schuren van melkbussen en klompen (hellendoorn) 24.9 (6) Rogge werd gemaaid met de zicht en de pik- of welhaak (Den Ham).

Serie "Met het oog op toen"

3.9 Familie Nijland drie generaties lang "motor" veemarkt (Vriezenveen); 15.10 De Azoelen en Menegishave delen samen in 't grijze verleden (Den Ham); 22.10 Salomonson bouwde eerste woningen bij Separatiepunt (H.); 19.11 Protestantenbond ontstaan uit onvrede met strenge beginselen (Vr.); Nov. Ter Brake's namen bijna halve eeuw plaats op presidentszetel (Vr.); 3.12 Den Ham "laatbloeiër" in bijzonder onderwijs; 10.12 Hulpbestellers verlenen de postbodes de helpende hand (H.); 24.12 Grond plus woning voor f 1500,-; 'n aanbieding uit de oude doos; 14.1 Aardrijkskundig Friezenveen al weer uit de schoolboekjes; 21.1 Hervormden stichten eigen school aan de Oranjestraat (Vroomshoop); 28.1 Dokter van Brakel vierde jubileum in 1929 (H.); 4.2 Hotel Ter Brake vervoerde post en gasten per

koets (Vr.); 11.2 Historische panden verdwijnen voor Edah (Vr.).

Twentsche Courant 1988, 1989

3.9 Oldenzaal verliest tastbaar deel van Gelderman-historie; 14.9 Opknabbeurt Soaseler Lól; 17.9 De wedergeboorte van Jansen & Tilanus; 5.10 Dingeldein; dorpsfiguur, maar de dorpsgeest ver ontstegen; 6.10 Authentieke klederdrachten show in Markelo; 17.10 Restauratie molen Herinckhave; 19.10 Dulder is ver-Saasveldst, dat is historisch jammer; 27.10 Watermolen heeft prima seizoen achter de rug (Haaksbergen); 29.10 Negentiende-eeuwse kranten als bron voor het kloostschieten; 4.11 In vorige eeuw al geschillen tussen kloostschietters; 5.11 Industriemuseum kan van landelijke betekenis worden (HEIM, Hengelo); 12.11 Nederlands Arbeidsfront was kansloos in Twente; 18.11 Bom in De La Reystraat roept veel herinneringen op in Hengelo; 24.12 In het Everloo begon de victorie. Midwinterhoorn-revival; 29.11 Archeologische opgraving in omgeving van Buurse; 6.1 Borns amateur-archeoloog ontdekt Germaans dorp op Zuid-Esch; 7.1 Landgoed Twickel in gevaar; 13.1 Watermolen Herinckhave heeft weer een waterrad; 9.2 Renovatie houtzagerij loopt goed (Twickel); 25.2 Zwaard van Damocles dreigt.....(huizen Haaksbergstraat Enschede).

Serie "Oet de noaberschap"

24.9 Einde van de turfvoorziening voor de pastoor van Rossum; 8.10 De lotgevallen van de familie Dróghoorn uit Ootmarsum; 22.10 Reconstructie van de omzwervingen van Boom door Twente en Salland; 5.11 Krumels van de marke Dulder: al met al "nen heeln stoetn"; 19.11 Everhard Jans: "Wageningen heeft de kapberg ingehaald"; 3.12 Twentse gasleiding levert archeologische vondsten op; 17.12 "Zolang de dood bestaat is men zijn leven niet zeker"; 14.1 Door religie geïnspireerde verzen; 28.1 Driehonderd jaar familie Vos; 11.2 "Verguisde" jonge bouwkunst wordt in kaart gebracht.

Beurs

Aangeboden

De Duitse kunst van de negentiende eeuw met vele afbeeldingen, door Cornelius Gurlitt 720 blz., formaat 24 x 16 cm, afgehaald f 40,-.

Het Gildeboek gewijd aan de kerkelijke kunst en oudheidkunde, orgaan van het Sint Bernulphusgilde, jaargangen 1935 tot 1939, formaat 31 x 24 cm, 904 pagina's met vele foto's en tekeningen, afgehaald f 175,-.

B.E. Asbreuk
Benteloseweg 23
Sint Isidorushoeve
tel. 05405-214

Gehoord en gelezen

Tijdschriften

Na telefonisch overleg te raadplegen in de bibliotheek van de Oudheidkamer Twente.

Aold Hokseberge, 1988, no. 3

F.G.M. Gebbink-Broekhuis, *De taal van Haaksbergen (LXXVII), Bernard te Lintelo* (34), p. 1346-1347.
W.E. ten Asbroek, J.G.L. Overbeeke, *De Eysinks in Haaksbergen* (9), p. 1353-1355.
W.E. ten Asbroek e.a., *Woningen in de Sondershoek* (3). *Het Sondereren, huizen nrs. 67-70*, p. 1355-1360.

Aold Hokseberge, 1988, no. 4.

B.E. Asbreuk, *De spoortrein in Haaksbergen*, p. 1361, 1362.
F.G.M. Gebbink-Broekhuis, *De taal van Haaksbergen (LXXVIII Bernard te Lintelo)* (35), p. 1363.
W.E. ten Asbroek, J.G.L. Overbeeke, *Harmölle in Buurse, Lijftocht Harmölle*, p. 1364-1371.
W. E. ten Asbroek, *Woningen in de Sondershoek* (4), *huis nr. 71-73*, p. 1374-1376.

Heemkunde, gem. Weerselo, 1988, no. 28.

F. Holter, *Oalbertspoal*, p. 6.
M. Nijkamp-Hermelink, *Vlas Diekn*, p. 7-8.
A. van Vondelen-Riekert, *Weefgetouw*, p. 9-10.
J. Weiden e.a., *Het ontstaan van het Twentse landschap* (1), p. 11-14.
E. Bos-Hermelink, *Wijkverpleegster op het platteland* (7), p. 15-17.
R.F.A. Rorink, *Gegokt en verloren*, p. 24-26.
H. Engelbertink, *Marke Rossum, deel 26*, p. 33-36.

Heemschut, vereniging tot bescherming van cultuurmonumenten in Nederland, 1988, no. 11-12.

Nummer gewijd aan de prov. Overijssel, o.a.
B. Olde Meijerink, Saskia van Dockum, *Buitenplaatsen van de vroegere textielabrikanten in Twente*, p. 22-24.
E. Jans, *Restauratie van landelijke bouwkunst in Twente*, p. 25-26.

Oald Hengel, 1988, no. 6.

R. Scholten, *Te veel van het goede (het wapen van Beckum)*, p. 81-83.
A.J.A.Rohaam, *Herinneringen aan mijn lagere schooltijd* (II), p. 85-87.
J.H.B. Brinkhorst, *De Grundel* (II), p. 88-89.
H. Reynders, W. den Oudsten, *De eerste Synagoge te Hengelo*, p. 89.

D. Schlüter, *De krant als bron over hekserij in Hengelo en omgeving*, p. 91-93.

't Onderschoer, Contactorgaan van de Stichting Heemkunde Denekamp 1988, no. 4.

S. Wynia, *Het oude kerkhof aan de Oldenzaalsestraat te Denekamp*, p. 21-24.
W.H. Dingeldein, *Naar Havixbeck*, p. 25-32.
E. Bos-Hermelink, *Wijkverpleegster op het platteland (XVIII)*, p. 39-40.
H. Boink e.a., *Onze straatnamen*, p. 41-42.
H. Asma, *Pastoor Knuij te Denekamp (III)*, p. 43-46.
H. Asma, *Uit Denekamps kerkgeschiedenis (XV)*, p. 49-54.
H. Entjes, *Willem Hendrik Dingeldein, een meesterlijk amateur*, p. 55 e.v.

Overijssels Contactbericht, 1988, no. 41

Afdelingsnieuws, o.a. Kledingonderzoek met behulp van foto's: problemen en suggesties. Analyse van familiefoto's en een handleiding voor het herkennen van de meest gebruikelijke fotografische procedés, p. 12-35.
Musea, p. 40-47.
Archeologie, Fotografie in de archeologie, p. 48-52.
Monumenten, p. 54-56.

'n Sloopsteen, Stichting Historische Sociëit Enschede-Lonneker, 1988, no. 16.

R. Luiten, *Kleding in vroeger tijd*, p. 3-7.
H. Dalenoort, *Graven, zerken en inzaten tussen 1770 en 1828* (1), *Honderdzestig jaar geleden einde aan begraven in en rond Grote Kerk*, p. 8-10.
H. Engbers, *Jan Hendrik Voortman 104 jaar*, p. 11.
J.W.H.J. Hemken, *Jochem Henken grondlegger van "Irene" aan Noorderhagen, een begrip voor heel Enschede*, p. 12-15.
D. Taat, *De oudst bekende afbeelding van Enschede ± 1524*, p.15-16.

Twente Genealogisch, Nederlandse Genealogische Vereniging Afdeling Twente, 1989, no. 1.

H. Frowijn, *De "Waterstaatskerk" van Oldenzaal*, p. 1-2.
A.H. Boswerger, *Naamsveranderingen in Geesteren (O)*, p. 2-4.
T. Wiegman, *Het gemeentearchief van Enschede*, p. 5-7.
H.C. Zorn, *Kwartierstaat Van Heek*, p. 8-10.

Twickel Bulletin, Vereniging vrienden van Twickel, 1988, no. 3.

W.J. Bitter, *Reisverslag Hr. Bitter IV*, p. 56-59.
C. van der Struijk, *In de marke*, p. 69-74.